

ЗАКОНОДАВЧА БАЗА І НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: ЗАГАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

ІВЛЄВА

**Людмила
Миколаївна,**

аспірант Національної академії державного управління при Президентові України, начальник відділу Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, м. Київ.

Анотація: у статті висвітлюється законодавча база і стан нормативно-правового забезпечення вищої освіти України. Дається загальний аналіз проектів законів України, що покликані удосконалити та розширити законодавство України у сфері вищої освіти.

Ключові слова: розвиток освіти, рівні освіти, вища освіта, законодавча база вищої освіти, нормативно-правове забезпечення вищої освіти.

УДК 378:340.136(477)

Постановка проблеми. Основою сучасного розуміння суспільного прогресу є нове бачення освіти як необхідної складової розвитку в економічній, політичній та інших сферах життя всього українського суспільства. Адже розвиток держави залежить від розвитку людських ресурсів та забезпечується багатьма чинниками, направленими на формування і поліпшення фізичних та інтелектуальних здібностей людини. До таких чинників поряд з освітою належать охорона здоров'я, кількісні та якісні показники харчування, стан навколишнього середовища, зайнятість, політичні та економічні свободи. Вони всі взаємозв'язані і взаємозалежні, але освіта є базою для всіх інших. Освіта є суттєвим фактором поліпшення охорони здоров'я і харчування, забезпечення високоякісного середовища, поширення і поліпшення робочих місць та втілення політичної і економічної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика державного регулювання та нормативно-правового забезпечення вищої освіти не залишається осторонь уваги вітчизняних науковців, зокрема в цій царині досить плідно працюють О.А. Автенюк, Н.Г. Батченко, А.О. Білоус, О.І. Козієвська, В. Е. Лунячек, О. В. Поступна, О. В. Радченко, С.О. Сисоева, А. Є. Тамм [1; 3; 6; 7] та ін. Водночас, предметом їх дослідження більшою мірою є власне державноуправлінська діяльність щодо вищої школи, а питання системного розгляду створення відповідного правового простору діяльності вітчизняних ВНЗ вимагають додаткового розгляду.

Метою статті є загальний аналіз законодавчої бази і нормативно-правового забезпечення вищої освіти України.

Виклад основного матеріалу. В економічній літературі вже давно визнана продуктивна природа освіти, її здатність бути фактором економічного зростання. В 60-70-ті роки ХХ століття набула популярності думка про освіту як високоефективні інвестиції, які здатні приносити високу віддачу в довгостроковому періоді.

Водночас у сучасному світі сприйняття освіти тільки як сфери для здійснення інвестицій в економічному аспекті вважається недостатнім, оскільки воно не відображає всього комплексного значення її для розвитку суспільства. Проблемою номер один для більшості країн світу виступає зараз не стільки економічне зростання та його темпи, скільки забезпечення сталого економічного та соціального розвитку суспільства. Освіта розглядається як один з найважливіших факторів забезпечення сталого розвитку країн світу, тобто такого розвитку, в якому задоволення сучасних потреб людства не зашкодить задоволенню потреб наступних поколінь.

Цінність освіти для суспільства та його розвитку виявляється в найрізноманітніших формах, зумовлених складністю і багатомірністю функцій освіти в суспільстві. Цінність освіти в економічному сенсі являє собою певний позитивний ефект, що породжений освітою та професійною підготовкою громадян і який може бути виражений економічними показниками. Однак, не всі результати освіти можуть бути виражені безпосередньо ними. Передача культурних

цінностей, нагромадженого поколіннями досвіду, виховання національної свідомості громадян - усі ці та багато інших функцій зумовлюють цінність освіти для виживання та розвитку суспільства.

У Міжнародній стандартній класифікації освіти визначено такі рівні освіти: рівень 0 – дошкільна освіта, рівень 1 – початкова освіта або перший етап базової освіти; рівень 2 – перший етап середньої освіти або другий етап базової освіти; рівень 3 – другий етап середньої освіти, рівень 4 – післясередня не вища освіта, рівень 5 – перший етап вищої освіти (безпосередньо не пов'язаний з високою науковою кваліфікацією); рівень 6 – другий етап вищої освіти (пов'язаний з високою науковою кваліфікацією).

Проаналізувавши вищенаведене бачимо, що в міжнародній класифікації вища освіта України відповідає п'ятому рівню. У нашій державі вона має три підрівні: неповна, базова та повна вища освіта. Окрім того, до п'ятого рівня входить низка ступенів: молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст та магістр [1]. Згідно чинного законодавства України, під вищою освітою розуміють "...рівень освіти, який здобувається особою у вищому навчальному закладі в результаті послідовного, системного та цілеспрямованого процесу засвоєння змісту навчання, який ґрунтується на повній загальній середній освіті й завершується здобуттям певної кваліфікації за підсумками державної атестації" [2].

Проблема ролі вищої освіти є практично питанням визначення її місця в життєдіяльності суспільства, передусім зумовлене соціальними потребами, які вища освіта задовольняє, та соціальними функціями, які вона виконує.

Раніше роль вищої освіти вбачали у виконанні вузькопрагматичних завдань в різних галузях практичної життєдіяльності і професійної підготовки молоді до самостійного життя, вирішенні питань модернізації промисловості, створенні ефективної системи управління. Сьогодні відбувається процес перетворення вищої освіти в глобальний фактор розвитку людства, в один із важливих чинників розвитку цивілізації. Вища освіта все частіше називається рушієм усіх суспільних змін сучасності. Довгостроковий прогресивний розвиток суспільства бачиться лише у зв'язку із розвитком вищої освіти, підвищенням її якості та ролі, адже інформація та знання, якими володіє людина, є джерелом зростання національного добробуту.

Стає зрозумілим, що у сучасному світі освіта, в тому числі і вища, – складне й багатоманітне суспільне явище, сфера передавання, засвоєння й перероблення знань і соціального досвіду. Саме тому таким важливим є відповідне законодавче і нормативно-правове забезпечення вищої освіти.

Конституційне проголошення України соціальною державою, про що прямо зазначено у ст. 1 Конституції України, істотно актуалізувало питання, що пов'язані з нормативним регулюванням соціальної та освітньої сфери. Значна кількість проблем у системі вищої освіти сучасної України виникає саме через недостатню якість її нормативно-правового забезпечення. У цьому контексті всі намагання гарантувати належний стан законодавчого забезпечення розвитку системи вищої освіти в Україні стикаються з необхідністю розробки відповідної теоретично-правової моделі, яка б дала змогу чітко встановити не лише роль держави і права в регулюванні даного типу суспільних відносин, а й визначити найважливіші напрями, принципи та механізми нормативно-правового впливу на систему вищої освіти [3]. На сьогоднішній день законодавство України у сфері вищої освіти базується на Конституції України і складається із наступних Законів України: "Про освіту" №1060-ХІІ від 23.05.1991; "Про вищу освіту" № 2984-ІІІ від 17.01.2002; "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (у сфері вищої освіти)" № 2229-ІV від 14.12.2004; "Про внесення зміни до статті 35 Закону України "Про вищу освіту" № 3074-ІV від 04.11.2005; "Про внесення зміни до статті 57 Закону України "Про освіту" щодо надання пільгових кредитів педагогічним та науково-педагогічним працівникам" № 3461-ІV від 22.02.2006; "Про внесення змін до Закону України "Про вищу освіту" щодо граничного віку кан-

дидатів на посади керівника вищого навчального закладу та керівника факультету” № 506-V від 20.12.2006; ”Про внесення зміни до статті 65 Закону України ”Про вищу освіту” № 1024-VI від 19.02.2009; ”Про внесення змін до Закону України ”Про вищу освіту” щодо питань студентського самоврядування” № 1798-VI від 19.01.2010; ”Про ратифікацію Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні” № 1273-XIV від 03.12.1999 та ін.

Проблеми розвитку освіти унормовуються також законами України, які регулюють суспільно-правові відносини в соціально-економічному житті: Бюджетним кодексом України, Земельним кодексом України, Сімейним кодексом України, ”Про місцеве самоврядування”, ”Про плату за землю”, ”Про оподаткування прибутку підприємств”, ”Про податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів”, ”Про електроенергетику”, ”Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо діяльності Міністерства освіти і науки, молоді та спорту, Міністерства охорони здоров’я, Міністерства енергетики та вугільної промисловості, інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується через відповідних міністрів, державного комітету телебачення і радіомовлення)” від 16.10.2012 та іншими актами законодавства.

Невід’ємною частиною законодавства України є також документи, в яких визначена стратегія розвитку освіти, у тому числі вищої:

- Державна національна програма ”Освіта” (”Україна XXI століття”), 1993 р.;
- Національна доктрина розвитку освіти, 2002 р.;
- Указ Президента України ”Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні” № 926 від 30 вересня 2010 року;
- Програма економічних реформ на 2010-2014 роки ”Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна влада”;
- Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки, схвалена у 2012 р.;
- Послання Президента України до Верховної Ради України ”Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році”, 2012 р. та ін.;

Таким чином, державну політику у сфері вищої освіти визначає Верховна Рада України. Чинна Конституція України, прийнята Верховною Радою України у 1996 році, закріпила право громадян України на отримання освіти. Так, відповідно до статті 53 Конституції України, кожен має право на освіту і держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій, пільг учням і студентам. Громадяни мають право безоплатно здобувати вищу освіту з державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.

Необхідно зазначити, що базовою законодавчою основою для вищої освіти в Україні є Закон ”Про освіту”, прийнятий Верховною Радою в 1996 році, Закон ”Про вищу освіту” (2002 рік), доповнені іншими більш вузькими нормативно-правовими актами, а також указами Президента України та постановами Кабінету Міністрів України.

Згідно із Законом ”Про вищу освіту”, рівень освіти, що особа здобуває у вищому навчальному закладі в результаті послідовного, системного та цілеспрямованого процесу засвоєння змісту навчання ґрунтується на повній загальній середній освіті й завершується здобуттям певної кваліфікації за підсумком державної атестації.

Законом ”Про освіту” було запроваджено ступеневу підготовку, покликану сприяти доступності всіх видів освіти й створювати умови для повного задоволення потреб кожної особистості. Це розширило можливості для індивідуального вибору змісту й методів навчання з урахуванням власних інтересів, позитивно вплинуло на ставлення студентів до своїх обов’язків і рівень їх освіти. Саме ступенева підготовка заклала основи для інтеграції вітчизняної системи освіти в загальносвітову [Див. 4].

Закон "Про вищу освіту" визначає взаємодію між трьома рівнями освіти, трьома освітньо-кваліфікаційними та чотирма рівнями акредитації вищих навчальних закладів. Диплом є державним кваліфікаційним документом, який засвідчує успішне завершення студентом навчання за якимось з освітньо-кваліфікаційних рівнів.

Закон України "Про вищу освіту" регламентує чотири рівні акредитації вищих навчальних закладів: перший рівень готує молодших спеціалістів, другий — молодших спеціалістів та бакалаврів, третій — бакалаврів, спеціалістів, магістрів (для деяких професій), четвертий — бакалаврів, магістрів та спеціалістів.

Згідно з законодавством України на процес здобуття вищої освіти не повинні впливати політичні партії, громадські та релігійні організації. Так, згідно із статтею 6 Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" від 23 квітня (1999 року № 987 — XII), державна система освіти в Україні відокремлена від церкви релігійних організацій і має світський характер. Окрім того, не допускається обмеження на ведення наукових досліджень, у тому числі фінансованих державою, пропаганду їх результатів або включення їх до загальноосвітніх програм за ознакою відповідності чи невідповідності положенням будь-якої релігії або атеїзму [4].

Основні принципи реформування системи освіти в незалежній Україні було визначено ще в Державній національній програмі "Освіта" ("Україна XXI століття"). Її було представлено в 1992 році на Першому конгресі українських освітян і затверджено в 1993 році. У цьому документі вперше в незалежній Україні окреслено шляхи оптимізації системи управління освітою на загально-державному, регіональному та місцевому рівнях. Зокрема висвітлено питання, пов'язані з доступом до вищої освіти, змістом та координацією системи вищої освіти, методами викладання, автономією вищих навчальних закладів, державним контролем за освітою, диверсифікацією освітнього планування й фінансування, демократизацією управління навчальними закладами [5].

Проблеми розвитку освіти унормовані постановами Верховної Ради України "Про стан фінансування освіти в Україні" (1995 р.), "Про грубі порушення Урядом законодавства в галузі освіти" (1996 р.); "Про заснування соціальних стипендій Верховної Ради України для студентів вищих навчальних закладів з числа дітей-сиріт та дітей з малозабезпечених сімей" (2002 р., із змінами в 2010 р.); "Про встановлення іменних стипендій Верховної Ради України студентам вищих закладів освіти" (1996 р., із змінами 2010 р. щодо збільшення розміру іменних стипендій) та ін.

Питання вищої освіти розглядалися Верховною Радою України під час проведення Днів Уряду "Про стан, напрями реформування і фінансування освіти в Україні" (2001 р.), на парламентських слуханнях "Про стан і перспективи розвитку вищої освіти в Україні" (2004 р.), а також слуханнях Комітету з питань науки і освіти "Удосконалення законодавчого забезпечення розвитку вищої освіти в Україні в контексті підготовки нової редакції Закону України "Про вищу освіту" (2008 р.).

Слід звернути увагу на той факт, що наразі можна спостерігати докорінне переосмислення ролі самої держави у розвитку системи освіти, адже нині практично ні в кого не викликає сумніву в тому, що демократична держава — це насамперед держава освічених громадян, які мають достатній рівень знань і навичок для свідомої участі у політичних процесах, а також інших процесах, які визначають функціонування сучасного соціуму [3]. Адже недосконалість національного нормативно-правового забезпечення системи вищої освіти гальмує її розвиток. Потребує прискорення процес прийняття нової редакції Закону України "Про вищу освіту". Її актуальність визначається вичерпанням регуляторного ресурсу Закону України "Про вищу освіту", який відстає від вимог часу та не відповідає міжнародним документам. Зокрема, підписання у травні 2005 року Болонської Декларації потребує імплементації її положень у чинне законодавство в галузі вищої освіти. Так, Комітет з питань науки і освіти Верховної Ради України працює над подальшим удосконаленням та розширенням законодавства України у сфері вищої освіти. На розгляд Верховної Ради України внесені проекти законів України (станом на 15.10.2012 р.):

– Проект Закону про внесення змін до Закону України ”Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” (щодо посилення правового та соціально-економічного захисту осіб, які навчаються) (реєстр. № 6660 від 06.07.2010 р.)

– Проект Закону про внесення змін до Закону України ”Про вищу освіту” (щодо впорядкування процедури обрання, затвердження та звільнення з посади керівника вищого навчального закладу) (реєстр. № 9432 від 08.11.2011 р.), внесений народним депутатом України Г.Задирком.

– Проект Закону про внесення змін до деяких Законів України (щодо участі роботодавців в освітньому процесі для підвищення якості підготовки кваліфікованих кадрів) (реєстр. № 9567 від 09.12.2011 р.), внесений народними депутатами України М.Луцьким, О.Стояном, Ю. Колоцесем, Е. Тедєєвим.

Законопроектом пропонується шляхом внесення змін до законів України ”Про вищу освіту” та ”Про організації роботодавців” розширити перелік принципів державної політики у галузі вищої освіти та повноваження спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі освіти і науки, інших центральних органів виконавчої влади, які мають у своєму підпорядкуванні вищі навчальні заклади; посилити взаємодію вищих навчальних закладів з роботодавцями у сфері підготовки кваліфікованих кадрів; посилити гарантії працевлаштування випускників вищих навчальних закладів тощо.

– Проект Закону про систему професійних кваліфікацій (реєстр. № 9625 від 20.12.2011 р.), поданий народними депутатами України Шевчуком О.Б.

– Проект Закону України про вищу освіту (реєстр. № 9655 від 28.12.2011 р.), поданий Кабінетом Міністрів України, і проект Закону України про вищу освіту (реєстр. № 9655-1 від 30.12.2011 р.), поданий народними депутатами України А.Яценюком та Л.Оробець, які відповідно до ст. 100 Закону України ”Про Регламент Верховної Ради України” є альтернативними.

Законопроектом № 9655 пропонується нова редакція Закону України ”Про вищу освіту”, яким, зокрема, передбачається визначити: структуру, зміст та стандарти вищої освіти; засади державного управління в цій сфері; типи вищих навчальних закладів та їх правовий статус; особливості управління вищими навчальними закладами; права і обов’язки учасників навчального процесу; наукові ступені та вчені звання наукових і науково-педагогічних працівників; основи наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності вищих навчальних закладів; фінансово-економічні відносини; питання міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти.

Порівняно із чинним Законом України ”Про вищу освіту” законопроект містить низку новацій, якими передбачається:

– розширити повноваження центрального органу виконавчої влади у галузі освіти і науки;

– закріпити зовнішнє незалежне оцінювання знань та умінь осіб, які бажають здобувати вищу освіту на базі повної загальної середньої освіти, та встановити порядок його проведення;

– уточнити порядок вступу до вищих навчальних закладів;

– ліквідувати рівні акредитації (I-IV) вищих навчальних закладів;

– ліквідувати освітньо-кваліфікаційний рівень ”спеціаліст”;

– запровадити новий освітньо-науковий рівень та науковий ступінь ”доктор філософії” та прирівняти до нього науковий ступінь ”кандидат наук”, а також запровадити вчене звання ”старший дослідник” замість вченого звання ”старший науковий співробітник”;

– виключити статті і положення, якими визначаються повноваження Вищої атестаційної комісії України;

– підвищити статус коледжу;

– законодавчо закріпити новий тип вищого навчального закладу – ”професійний коледж” та його статус;

- визначити організаційно-правові форми інноваційної діяльності вищих навчальних закладів;
- визначити особливості навчальної та наукової діяльності військових вищих навчальних закладів (вищих навчальних закладів з особливими умовами навчання);
- розширити автономію та самоврядування вищих навчальних закладів;
- встановити, що розмір плати за навчання для осіб, що вчать за кошти юридичних і фізичних осіб, не може змінюватися впродовж строку укладеного договору.

Законопроектом 9655-1 пропонується визначити засади державної політики та суб'єктів правовідносин у сфері вищої освіти; повноваження державних органів та органів місцевого самоврядування у сфері вищої освіти; повноваження засновника (засновників) вищого навчального закладу; структуру вищої освіти, документи про вищу освіту та про здобуття професійної кваліфікації; освітні рівні, освітньо-наукові ступені вищої освіти, професійні кваліфікації, що здобуваються на основі вищої освіти; державні стандарти освіти та освітньої діяльності у сфері вищої освіти; органи управління вищим навчальним закладом; питання академічної мобільності студентів та докторантів, автономії та студентського самоврядування вищих навчальних закладів; статус науково-педагогічних працівників; порядок здійснення ліцензування та акредитації, створення, реорганізації та ліквідації вищих навчальних закладів; а умови прийому на навчання до вищих навчальних закладів, зокрема, здійснення незалежного оцінювання; питання фінансово-економічної діяльності вищих навчальних закладів; правовий режим майна державних та комунальних вищих навчальних закладів; врегулювати питання міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти.

На відміну від чинного Закону України “Про вищу освіту” у ньому пропонується:

- ліквідувати рівні акредитації вищих навчальних закладів;
- створити Освітню ліцензійну палату України, Експертний комітет, експертні комісії та визначити їх функції;
- визначити статус вищих навчальних закладів;
- розширити автономію вищих навчальних закладів;
- запровадити зовнішнє незалежне оцінювання як форму вступних випробувань, встановити порядок його проведення;
- встановити освітні рівні, освітні та освітньо-наукові ступені вищої освіти вищої освіти, а також професійні кваліфікації, що здобуваються на основі вищої освіти;
- ліквідувати аспірантуру і докторантуру як основні форми підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів;
- створити Державний електронний реєстр документів про освіту;
- затвердити Національну систему професійних кваліфікацій;
- визначити засади академічної мобільності студентів та докторантів;
- врегулювати питання щодо формування, розміщення та виконання державного замовлення на підготовку кадрів та отримання грантів на здобуття вищої освіти;
- встановити порядок отримання академічних та соціальних стипендій;
- визначити особливі категорії вищих навчальних закладів (військові, релігійні).
- Проект Закону про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів (реєстр. № 10720 від 05.07.2012 р., поданий Кабінетом Міністрів України.

Законопроектом пропонується визначити порядок формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів. Передбачено, що формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців для усіх сфер економіки повинно відбуватися з урахуванням середньострокового прогнозу потреби у фахівцях на ринку праці, який складається за участю центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та соціальних партнерів. Розміщення державного замовлення повинно здійснюватись державними замовниками на конкурсних засадах.

– Проект Закону про внесення змін до статті 13 Закону України ”Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” щодо надання пільг на отримання освіти особами, батьки яких є військовослужбовцями (реєстр. № 10734 від 11.07.2012).

Законопроектом пропонується шляхом внесення відповідних змін до чинного законодавства запровадити принцип рівності та справедливості щодо пільгового здобуття вищої освіти особами, батьками яких підпадають під дію Закону України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей”, та які загинули чи пропали без вісті при виконанні ними обов’язків військової служби.

– Проект Закону про внесення доповнень до статей 18 та 30 Закону України ”Про вищу освіту” (щодо сприяння працевлаштуванню студентів (слухачів), курсантів, екстернів, асистентів-стажистів, інтернів, клінічних ординаторів, здобувачів, аспірантів (ад’юнктів) та докторантів) (реєстр. № 10237 від 21.03.2012 року), поданий народним депутатом О.І. Тищенком, та інші законопроекти [6].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, вища освіта виступає основним генератором інноваційних ідей, розробок, носієм інтелектуального потенціалу. Вона продукує висококваліфіковані наукові кадри і більшою мірою забезпечує в майбутньому конкурентні переваги та соціально-економічний розвиток. Саме освітній процес, який набуває своєї найвищої позначки у системі вищої освіти, дає змогу сформувати не лише сучасного громадянина, а й до певної міри — сучасний соціум, який здатен успішно функціонувати в умовах глобалізації [3]. Саме тому феномен нормативно-правового забезпечення системи вищої освіти в Україні є не лише цікавою, а й гранично важливою проблемою. В останні роки було прийнято низку нормативно-правових документів, спрямованих на розвиток вищої освіти. Водночас аналіз нормативно-правових актів про вищу освіту свідчить, що, попри всю прогресивність цих документів для них все ще характерна суперечливість, а також неможливість контролю виконання низки положень. Для вирішення проблем, що виникають у процесі управління якістю вищої освіти, потрібне подальше вдосконалення і розвиток правової бази.

Література:

1. Сисоєва С.О. Вища освіта України : реалії сучасного розвитку / С.О. Сисоєва, Н.Г. Батченко / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Київський університет імені Бориса Грінченка, Національний університет біоресурсів та природокористування України – К. : ВД ЕКМО, 2011. – 344 с.
2. Про вищу освіту : Закон України від 17.01.02 №2984 –III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – №20. – с. 134;
3. Білоус А.О. Державно-правове забезпечення розвитку системи вищої освіти в Україні : сучасний стан і перспективи / А.О. Білоус, О.А. Автенюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/nprmaup/2011_1/pdf_files/141-145.pdf
4. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 №987-ХІІ // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – №25. – с. 283;
5. Державна національна програма ”Освіта” (”Україна ХХІ століття”). – К. : Райдуга, 1994. – 61 с.
6. Козієвська О.І. Законодавче і нормативно-правове забезпечення вищої та після-дипломної освіти в Україні [Електронний ресурс] / О.І. Козієвська. – Режим доступу: http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article.jsessionid=57C14AF8C76302423E218373C9E590E8?art_id=53708&cat_id=44731
7. Радченко О. В. Державна політика й управління в освіті : [підручник]. / О. В. Радченко, А. Є. Тамм, О. В. Поступна. – Х. : Вид-во Асоціації докторів державного управління, 2011 – 272 с.